

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСАХ В УКРАЇНІ
(ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті на основі історичних літературних джерел та архівних матеріалів досліджено зміст і організаційні форми професійної підготовки майбутніх учительок іноземних мов на Вищих жіночих курсах, що діяли в Києві, Харкові, Одесі на початку ХХ ст.

Одним із векторів дослідження проблеми професійної підготовки вчителя іноземної мови у вищих навчальних закладах України є історичний досвід здійснення такої підготовки у контексті розвитку вищої жіночої освіти у перші десятиліття ХХ ст. Незважаючи на досить активний інтерес сучасних дослідників до професійної освіти жінок на вітчизняних теренах (О.В. Аніщенко, К.А. Кобченко, Л.В. Применко, Т.В. Сухенко) та підготовки вчительських кадрів в Україні на початку ХХ ст. (А.А. Булда, І.П. Важинський, Н.М. Дем'яненко, О.А. Лавріненко, Н.С. Матвійчук, С.О. Нікітчина), тема професійної підготовки вчительок іноземних мов у навчальному процесі Вищих жіночих курсів, що продовжили або розпочали свою діяльність на початку минулого століття, залишається білою плямою на цьому досить яскравому і різноманітному тлі.

Метою статті є доповнення існуючої історіографічної картини архівними і літературними даними з історії діяльності Вищих жіночих курсів, що акцентують деякі віхи у процесі становлення системи вищої педагогічної освіти загалом і професійної підготовки вчителя іноземних мов зокрема.

Період з 1903 по 1917 рр. відзначився в Російській імперії особливо інтенсивним ростом жіночих вищих навчальних закладів, у тому числі педагогічного спрямування. Можливостей для отримання жінками вищої освіти існувало на той час зовсім недостатньо, а відкритим доступом в університети на правах вільних слухачок могли скористатися далеко не всі бажаючі через брак місць. Тому в цих скрутних обставинах на допомогу прийшла приватна ініціатива: до міністерства народної освіти з проханнями про дозвіл відкрити приватні вищі жіночі курси почали звертатися групи громадян, окремі особи, професура університетів. У грудні 1905 р. міністру було надане право давати дозвіл на відкриття приватних жіночих курсів з програмою вище середніх навчальних закладів. У період з 3-го грудня 1905 р. по 1-е січня 1913р. було видано понад 30 таких дозволів [1: 2]. Підготовка вчительок іноземних мов здійснювалася на найбільших в Україні Київських, Одеських і Харківських вищих жіночих курсах.

Клопотання про поновлення прийому на Київські вищі жіночі курси було подане ще в 1900 р., тобто майже через 15 років після припинення набору до них (1886 р.). У 1906 р. ректор і група професорів університету Св. Володимира знову звернулися в міністерство з детально вмотивованою доповідною запискою і їх прохання було задоволене. Київські вищі жіночі курси відновили свою діяльність у складі двох відділень: історико-філологічного та фізико-математичного на тих же засадах, на яких вони існували до 1886 р. [1: 13]. Характерною рисою вищих жіночих курсів був їх недержавний статус (вони не субсидувалися державою і утримувалися головним чином на громадські і приватні кошти: наприклад, плата за навчання на момент відкриття курсів становила 50 рублів [2: 22 зв]) і університетський тип побудови навчального процесу.

Керівним документом, на основі якого курси продовжили своє функціонування у 1906 р., стало "Положення про Вищі Жіночі Курси, засновані в м.Києві", затверджене ще 28 травня 1881 р. [2: 13, 37-39]. За цим Положенням, курси переслідували подвійну, освітньо-професійну мету: надати жінкам, що закінчили курс жіночих гімназій, інститутів та інших середніх навчальних закладів, можливість 1)продовжити подальшу освіту і 2) підготуватися до педагогічної діяльності. Слухачки історико-філологічного відділення обов'язково вивчали: 1) російську історичну граматику; 2) історію російської словесності; 3) психологію і педагогіку (для тих, хто готувався до педагогічної діяльності); 4) загальну історію (стародавню, середню і нову); 5) російську історію; 6) історію стародавньої літератури (грецької і римської); 7) історію середньовічної і нової літератури; 8) статистику; 9) одну з нових мов (французьку чи німецьку). До обов'язкових предметів Положення відносило: логіку, історію філософії, латинську мову, богослов'я і гігієну. На історико-філологічному відділенні слухачки обов'язково подавали протягом курсу два письмових твори на задані теми, а на кінцевих іспитах давали в аудиторії письмову відповідь за однією з запропонованих тем. На час відкриття курсів у їх розпорядженні знаходилася бібліотека, що містила книги і журнали як загального змісту, так і з історико-філологічних наук.

З поданого вище списку навчальних предметів вимальовується картина широкої історико-філологічної фахової підготовки на Київських вищих жіночих курсах домашньої наставниці чи вчительки з правом викладання усіх обов'язкових предметів 7-річного курсу жіночих гімназій відомства міністерства народної освіти, які вивчалися нею у вищому навчальному закладі. Стосовно мов можна було говорити лише про право викладання нових мов, оскільки латина вважалася на курсах необов'язковим предметом.

Зазначимо, що сфера професійної діяльності випускниць відновлених Київських вищих жіночих курсів продовжувала обмежуватися дошкільним вихованням і початковим навчанням дітей у домашніх умовах. Між тим протягом вже перших років роботи курси значно розвинули і розширили свою діяльність. Кількість відділень зросла до чотирьох: історико-філологічне, фізико-математичне, медичне, юридичне. На черзі було відкриття нового – економічно-комерційного [2: 22 зв.]. Як зазначалося в листі голови Педагогічної ради курсів П.Я. Армашевського до попечителя Київської шкільної округи від 25 квітня 1909 р., за своїм значенням, повнотою викладання і складом викладачів, кількістю відділень (які в листі вже називалися факультетами) і переліком навчально-допоміжних закладів Київські вищі жіночі курси займали цілковито особливе положення у порівнянні з подібними курсами в інших містах і потроху перетворювалися у вищу школу університетського

типу [2: 31]. Тому на черзі постало питання про розширення прав слухачок на викладацьку діяльність відповідно до нових потреб і задач часу.

У грудні 1908 р. і, повторно, в грудні 1910 р. педагогічна рада Київських вищих жіночих курсів звернулася до попечителя Київської шкільної округи з проханням увійти до Міністерства народної освіти з представленням про поширення на них права, наданого ще у вересні 1901 р. і травні 1903 р. слухачкам С.-Петербурзьких, а згодом і Московських вищих жіночих курсів, викладати усі предмети в старших класах жіночих гімназій і прогімназій та в старших класах інститутів домашніх наставниць. Щодо нових мов, то ставилося питання про надання випускницям Київських вищих жіночих курсів права викладати їх як у старших класах жіночих гімназій, так і в міських повітових училищах [2: 11]. У цьому ж листі йшлося також про права жінок-вчительок, що отримали вищу освіту, викладати ті предмети, котрі вивчалися ними, у чотирьох молодших класах чоловічих гімназій, а нові мови - ще й у старших класах чоловічих навчальних закладів. Педагогічна рада аргументувала своє прохання прекрасною організацією, достатнім устаткуванням і серйозним науково-освітнім рівнем, яким забезпечувалися близько 2400 слухачок курсів, а також посилювалася на відповідні циркуляри Міністерства народної освіти, видані 29 серпня і 12 листопада 1906 р. [2: 11-11 зв.].

Хоча плата за навчання була подвоєна, слухачок на курсах все прибувало. Так, у 1909 – 1910 навчальному році історико-філологічне відділення нараховувало 1 159 осіб, 70 з яких, тобто 6%, готувалося стати вчительками французької і німецької мов [1: 14]. Кількість учнів у чоловічих і жіночих гімназіях, що вивчали нові мови, також невпинно зростала, тому потреба у збільшенні кількості підготовлених вчителів не зменшувалася. Для прикладу, протягом усього часу існування жіночих гімназій і аж по 1917 р. нові мови (французька і німецька) залишалися в навчальних планах необов'язковим предметом, проте вони постійно користувалися великою популярністю навіть за умови додаткової платні за їх вивчення (5-10 рублів у рік за кожну мову). Так, у 1908 р. загальна частка дівчат, які вивчали французьку мову, становила 45% усієї кількості учениць жіночих гімназій Київської шкільної округи; частка тих, хто вивчав німецьку мову – 35% [3: 72].

В міру того як рівень викладання, програми і розклад лекцій на курсах наближалися до університетських (викладачами працювали професори Київського університету Св. Володимира, об'єм викладання повторював університетські курси), назва "Вищі жіночі курси" здавалася вже невідповідною ні по формі, ні по змісту діяльності цього навчального закладу. Тому в квітні 1909 р. педагогічна рада розпочала переписку, що тривала близько двох років, з канцелярією попечителя Київської шкільної округи [2: 6-6 зв., 18-19, 22-23, 31-31 зв., 32] з приводу надання курсам статусу жіночого університету і, відповідно, заміни застарілого Положення 1881 р. Статутом жіночого університету Св. Ольги, проект якого додавався [2: 14-14г зв.]. У порівнянні з Положенням 1881 р. у Статуті цілі курсів розширювалися: освітня мета доповнювалася підготовкою до наукової діяльності, а професійна мета не зупинялася на викладацькій справі, а стосувалася й інших видів діяльності, де потрібна була спеціальна вища освіта, наприклад, комерційної. Статус університету, за планами авторів проекту, відкрив би перед слухачкам ті ж права у відношенні педагогічної діяльності, що мали випускники імператорських університетів, у тому числі право викладання у чоловічих навчальних закладах, і навіть отримання вчених ступенів, що дозволило б їм викладати ще й у вищих навчальних закладах. Проектом Статуту передбачався поділ історико-філологічного факультету на три відділення: історичне, слов'яно-російське і романо-германське [2: 14 г], що було розвитком перших спроб започаткування спеціалізованої вищої професійної підготовки вчителів нових мов, зроблених незадовго до Київським і Харківським університетами. Лекторів нових мов у Жіночому університеті Св. Ольги планувалося обирати лише з осіб з вищою освітою чи відомих своєю викладацькою діяльністю, що гарантувало високий рівень мовної підготовки майбутніх вчительок.

На період вирішення питання про перетворення Київських вищих жіночих курсів у Жіночий університет Св. Ольги педагогічною радою курсів розробляється і апробується проект Тимчасового Положення [2: 3-5зв., 46], що має дуже важливе значення для формування основ системи професійної підготовки вчителів іноземних мов, і особливо нових мов, оскільки в ньому була практично реалізована спеціалізація історико-філологічного відділення за трьома напрямками, в тому числі романо-германськими мовами. У порівнянні з попереднім періодом діяльності курсів наприкінці XIX ст., виділення романо-германських мов як окремої спеціальності стало свідченням зрослої уваги до викладання та складу викладачів нових мов у шкільних навчальних закладах України.

Протягом чотирьохрічного навчального процесу на історико-філологічному відділенні Київських вищих жіночих курсів передбачалося вивчення таких предметів: 1) філософія, логіка і психологія; 2) педагогіка; 3) загальна історія (стародавня, середня і нова); 4) російська історія; 5) історія слов'ян; 6) історія мистецтва; 7) історія християнської церкви; 8) російська філологія: російська мова і література; 9) слов'янська філологія: слов'янські мови і літератури; 10) історія західноєвропейських літератур; 11) германська філологія: германські мови і літератури; 12) романська філологія: романські мови і літератури; 13) порівняльне мовознавство; 14) латинська мова; 15) грецька мова; 16) нові мови: французька, німецька, англійська й італійська [2: 4 зв.-5]. Крім того, на цьому відділенні читалися богослів'я, обов'язкове для слухачок православного віросповідання всіх відділень, та кілька предметів, обов'язкових для юридичного відділення, а саме: 1) політична економія; 2) статистика; 3) загальне вчення про державу [2: 5 зв.]. До викладання запрошувалися переважно професори університету, а також інші особи, котрі мали право на викладання у вищих закладах освіти.

Як бачимо, діапазон нових іноземних мов у Тимчасовому положенні розширено вдвічі у порівнянні з попереднім Положенням 1881 р., а також введено вивчення двох стародавніх мов. Крім спеціальної мовної підготовки, слухачки отримували хорошу загальну філологічну базу, сприятливу для розвитку знань з порівняльного мовознавства, прослуховували насичений культурологічний курс та курс історичних наук і літератури, загальна гуманітарна підготовка доповнювалася соціально-економічними дисциплінами. Загальнопедагогічні курси з теорії та історії педагогіки, психології та логіки пізніше були доповнені для слухачок романо-германського відділення спеціально відкритими французькою і німецькою семінаріями, де

вони протягом двох років могли практично готуватися до викладання цих мов [5: 12]. Проте окремого курсу методики викладання іноземних мов не було.

Після тривалого обговорення і розгляду зауважень до проекту Тимчасове положення про вищі жіночі курси в м. Києві було затверджене попечителем Київської шкільної округи 13 вересня 1911 р. [4: 102-111]. Перегляд протоколів засідань Ради Київських вищих жіночих курсів за 1913 р., де відбувалося представлення слухачок на отримання свідоцтва про закінчення курсів, засвідчує, що перші випуски романо-германського відділення були дуже нечисельними [4: 74-77, 145-147 зв., 167-169 зв.].

Одеські вищі жіночі курси виникли восени 1906 р. на базі трьохрічних жіночих педагогічних курсів, відкритих у 1903 р. Як свідчить дослідник історії розвитку жіночої освіти в Росії К. Шохоль [1: 16], причиною такого перетворення стало те, що спеціальне педагогічне освітнє спрямування, обране курсами спочатку, не задовольняло слухачок, які, вступаючи на них, мали на увазі не педагогічну діяльність, а загальну вищу освіту. Курси спершу склалися лише з двох факультетів – історико-філологічного та фізико-математичного, навчання на яких тривало чотири роки і проводилося за планами і програмами, затвердженими радою курсів. На 1-е січня 1911 року кількість слухачок дорівнювала 915, з яких 439 (48%) навчалися на історико-філологічному факультеті [1: 17].

У 1907 р. розпочали свою діяльність Харківські приватні вищі жіночі курси (у складі двох факультетів – історико-філологічного та фізико-математичного), а в 1916 р. Катеринославські вищі жіночі курси. Харківські приватні вищі жіночі курси, засновані Харківським товариством взаємодопомоги працюючих жінок, будувалися за повним університетським курсом, в об'ємі програм і навчальних планів Імператорських Російських університетів. Лекції і практичні заняття вели професори Харківського університету і особи, що мали право на викладання в університеті. До навчального плану історико-філологічного факультету входили такі навчальні предмети, як богослов'я, філософія, класична філософія, порівняльне мовознавство (з вивченням початкових курсів грецької і латинської мов), російська мова і література, слов'янська філологія, загальна історія, російська історія, історія західноєвропейської літератури, історія церкви, історія і теорія мистецтв, французька, німецька й англійська мови [6]. З 1909 р. було введено викладання латинської мови в об'ємі курсу чоловічої гімназії.

Разом з розширення можливостей вищої освіти для жінок негайно зросла кількість випускниць педагогічних класів жіночих гімназій, які висловили бажання вивчати у вищих навчальних закладах історико-філологічні науки. Наприклад, якщо у 1905 р. із загальної кількості випускниць жіночих гімназій таких бажаючих нараховувалося у Київській шкільній окрузі лише 3 особи (0,7%), у Харківській – 11 (1,4%), Одеській – 20 (2,7%) [7: 134], то у наступні роки їх число неухильно збільшувалося. Так, тільки по одній Київській шкільній окрузі в 1908 році їх було вже 96 (11% від загальної кількості випускниць), у 1911 р. – 103 (12,6%), у 1916 р. – 160 (12,2%). Тобто, у відсотковому відношенні відбулося зростання у 15-18 разів.

Випускниці історико-філологічних відділень вищих жіночих курсів допускалися до викладання лише в початкових класах гімназій. І хоча особи жіночої статі отримали можливість викладати нові іноземні мови (а саме французьку) у нижчих класах ще в 1898 р., юридично жінки-педагоги були урівнені в правах на викладання з чоловіками-педагогами лише з 19 грудня 1911р. У цей час був прийнятий закон, який надавав право жінкам-слухачкам університетів та інших вищих жіночих навчальних закладів чи закордонних університетів складати іспити за курс вищих навчальних закладів і визначав порядок присвоєння їм учених ступенів та звання учительки середніх навчальних закладів [8: 625-629].

Після революційних подій 1917 р. та протягом визвольних змагань 1917 – 1920 рр. вищі жіночі курси продовжували діяти як навчальні заклади вищої освіти. На початку 20-х років, у процесі реорганізації вищої школи в Україні відбулося злиття вищих жіночих курсів з іншими вищими навчальними закладами з утворенням нових закладів вищої освіти. Так, в результаті закриття Новоросійського університету, Одеських вищих жіночих курсів і Міжнародного інституту (з терміном ліквідації до 1-го травня 1920 р.) в Одесі була утворена Єдина радянська вища школа [9: 188 зв.].

На засіданні Наукової ради при Управлінні вищих шкіл м. Києва 27 липня 1920 р. 3-й і 4-й курси Київського університету, Українського університету, Вищих жіночих курсів (крім медичного факультету), Вищих педагогічних курсів (колишніх Жукілінських), Фребелівського інституту були виділені в окремий прискорений випуск під назвою Тимчасових педагогічних курсів, які з 6 серпня перейменовувалися в Прискорені педагогічні курси (ППК) з двома відділами: фізико-математичним та історико-філологічним [10: 78-78зв.]. Історико-філологічний відділ складався з 9 циклів, до складу яких входили наступні 3 цикли для підготовки вчителів і вчительок іноземних ("чужоземних") мов: класичний і філософський, класичний, германо-романський. Навчання відбувалося у приміщенні колишніх Вищих жіночих курсів. У грудні 1920 р. було порушене питання про перетворення Київських ППК в Академію теоретичних знань. Ще раніше подібна робота по перетворенню Прискорених педагогічних курсів була проведена в Катеринославі, Одесі й Харкові [10: 37-38]. Пізніше на базі ППК були утворені інститути народної освіти (ІНО), які зіграли важливу роль у підготовці вчителів-предметників, у тому числі вчителів іноземних мов.

Таким чином, проведений історико-педагогічний аналіз діяльності відкритих в Україні на початку ХХ ст. вищих жіночих курсів по підготовці вчительок іноземної мови засвідчив, що організовані у цих навчальних закладах романо-германські відділення сприяли формуванню основ сучасної системи професійної підготовки вчителів іноземних мов, розвиток яких є предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шохоль К. Къ вопросу о развитии высшего женского образования въ Россіи // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. – Петербургъ, 1913. – часть XLVI. – Июль. – С. 1-58.
2. ЦДІА України, ф. 707, оп. 161, спр. 32.

3. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1908 г. – К., 1909.
4. ЦДІА України, ф. 707, оп. 81, спр. 58.
5. Держ. Архів м. Києва, ф. 244, оп. 1, ч. I, спр. 110.
6. Обзорение преподавания предметов по историко-филологическому факультету Харьковских высших женских курсов – Б.М.И.Г., 1909. – С. 3-16.
7. Всеподданнїйшій отчетъ Министра Народнаго Просвѣщенія за 1905 годъ. – С.-Петербургъ, 1907.
8. Лаурсон А.М. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения. – Петроград, 1916. – Второе издание, значительно дополненное. – 1120 с.
9. ЦДАВО, ф. 166, оп. 1, спр. 930.
10. ЦДАВО, ф. 166, оп. 2, спр. 286.

Матеріал надійшов до редакції 18.12.2005 р.

Мисечко О.Е. Подготовка учителей иностранных языков на Высших женских курсах в Украине (начало XX ст.).

На основании исторических литературных источников и архивных материалов исследуется содержание профессиональной подготовки будущих учительниц иностранных языков на Высших женских курсах, действующих в Киеве, Харькове, Одессе в начале XX ст.

Myssechko O.Ye. Professional Training of Teachers of Foreign Languages at the Higher Courses for Women in Ukraine (early XXth c.).

Relying on historical literary and archive materials, the article investigates the contents of the professional training of teachers of foreign languages at the Higher courses for women opened in Kyiv, Kharkiv, Odessa in early XXth century.